

Streng, 121-140), Van Vlotens *Nederlandsche Aesthetika* uit 1863-1865 (door W. van Dooren, 141-150), en het Rijksmuseum te Amsterdam gezien als een realisatie van de katholieke esthetica van Cornelis Broere en J. A. Alberdingk Thijm (door B. C. M. van Hellenberg Hubar, 151-176). Behalve een ontwikkelingsbeeld van het denken over het schone, wordt zo in verschillende bijdragen een geslaagde koppeling tussen denken en doen gemaakt, die naarmeer doet verlangen.

Willem Frijhoff

H. Hasquin, ed., *België onder het Frans bewind 1792-1815* (Brussel: Gemeentekrediet, 1993, 503 blz., ISBN 90 5066 114 9).

Als derde deel in zijn reeks bijdragen tot een nieuw overzicht van de geschiedenis van België heeft het Gemeentekrediet in 1993 een bundel opstellen over de periode van de Franse overheersing gepubliceerd. Beginpunt was de eerste Franse inval in huidig België (november 1792), eindpunt het vertrek van de Fransen na Waterloo. Door een twintigtal auteurs worden achtereenvolgens het 'ontstaan' (dat wil zeggen het begin van België als een door Frankrijk samengevoegde en op 1 oktober 1795 geannexeerde reeks arrondissementen, later departementen), de periode van het Directoire, en die van het Consulaat en Keizerrijk behandeld. De eerste twee delen leggen de nadruk op de politieke gebeurtenissen en de bestuurlijke herordening, het derde is meer aspectmatig opgebouwd en behandelt achtereenvolgens de religie (met name het concordaat van 1802), de economie, ondernemerschap, ambtenarij, de sociale politiek, wetenschappen, kunst en cultuur, de vrijmetselarij, de publieke opinie, en de drukpers onder de censuur. Enkele slotbeschouwingen over de taalpolitiek en de historiografie van de periode besluiten het boek.

Het werk heeft de uitgesproken pretentie een totaalbeeld te schetsen, en daarbij de literatuur die door de herdenkingsgolf van 1789 is gegeneerd, te verwerken. Per bijdrage gebeurde dat, zoals te verwachten, zeer verschillend. Sommige steunen bijna geheel op recent onderzoek, andere hebben weinig nieuws te melden. Een slotbijdrage van Serge Deruette analyseert de plaats van de Franse revolutie in de recente Belgische geschiedschrijving. Belgische bijdragen die in het buitenland, dus ook in Frankrijk, zijn verschenen, lijken daarbij merkwaardig genoeg verwaarloosd, waaronder die van de auteur zelf. Dat valt te betreuren omdat de accenten bij zulke publikaties voor een buitenlands publiek vaak scherper en soms ook anders worden gelegd. Nu komt de auteur niet verder dan de wat lapidaire vaststelling dat de geschiedenis van cultuur en mentaliteit en iets minder de sociaal-economische geschiedenis op de voorgrond hebben gestaan, dat de oorlogshandelingen bijna geheel verwaarloosd zijn, en dat men in België vooral over België zelf heeft gesproken, volgens voorspelbare politieke en taalkundige scheidslijnen. Hoewel de onderhavige bundel irenisch is opgezet, komen die scheidslijnen ook hier soms duidelijk naar voren. Men zie bijvoorbeeld het grote verschil in appreciatie van de sociale ontwikkeling tussen de elkaar opvolgende bijdragen van Etienne Hélin en Luc Dhondt. Tegen de achtergrond van de dominante Waalse appreciatie van de periode steekt Hélin ronduit de loftrumpet op de revolutie. Hij minimaliseert de misbruiken en herplaatst de periode binnen een lange termijn-ontwikkeling, namelijk de overgang van standen- naar klassenmaatschappij, reeds onder Jozef II ingeluid door de opkomst van meritocratische en utilitaristische denkbeelden in bestuur en samenleving en door de revolutie met succes versneld. Met Luc Dhondts opstel over de Boerenkrijg (1798) treden we de Vlaamse antirevolutionaire traditie binnen. Hoewel Dhondt sereen analyseert en eveneens op de plaats van die specifieke episode in bredere sociale

ontwikkelingen op lange termijn wijst, gaat zijn sympathie duidelijk uit naar de opstandelingen en beschouwt hij hun verzet juist als een antwoord op het falen van de revolutionaire staat.

Zulke fundamentele accentverschillen hoeven zeker niet te worden betreurd. Ze zijn ook onvermijdelijk in een land waar tegenovergestelde beoordelingen van het Franse bewind nog steeds aan de basis van regionale identiteitsgevoelens liggen. Veeleer mag het als een prestatie worden beschouwd dat een twintigtal auteurs uit de verschillende Belgische gemeenschappen er hier in geslaagd zijn een boek te publiceren met een totaalbeeld dat een duidelijke samenhang vertoont, ondanks accentverschillen per auteur en natuurlijk per regio. Enkele bijzonderheden die bijna alle auteurs gemeen hebben vielen mij daarbij als Nederlands lezer op. Op de eerste plaats natuurlijk dat de Noordelijke Nederlanden als buurland bijna geheel in dit boek ontbreken, in volmaakte tegenstelling tot het alomtegenwoordige Frankrijk. Weerspiegelt dit een feitelijk gebrek aan betrekkingen? Of is het een gevolg van een historiografische optie, bekend voor Wallonië, maar hier ook geldig voor Vlaanderen? Misschien hangt het ook samen met de grote politieke nadruk die hier op de eerste jaren van de periode is gelegd (1792-1799), terwijl Consulaat en Keizerrijk veel meer cursorisch en thematisch worden behandeld, en daarnaast duidelijker in een lange termijn-perspectief worden geplaatst.

Een tweede opvallende trek van alle bijdragen is de worsteling met de eenheid van het onderzoeksveld. Er bestond nog geen België toen de zeven toekomstige staatsdelen (de Oostenrijkse Nederlanden, Luik, Stavelot-Malmédy, Bouillon, Kessenich, Rekheim en Fagnolle) werden samengevoegd en bij Frankrijk ingelijfd. Die inlijving zelf bemoeilijkte de vorming van een nationaal bewustzijn onder inwoners van streken die zich nooit op elkaar betrokken hadden gevoeld. Er zijn wel enkele initiatieven geweest om reeds toen een Belgische staat van de huidige omvang te vormen, maar of die gedragen werden door de publieke opinie is hoogst twijfelachtig. De incongruence van een samenvattende studie overeen gebied dat geen eenheid was vinden we bij bijna alle auteurs op de een of andere wijze verwoord. De negatieve oplossing van bijvoorbeeld Pirenne, wiens geschiedverhaal de eenheid in het gemeenschappelijk juk van de overheersing zocht, is niet echt houdbaar gezien de per regio en sociale groep sterk uiteenlopende reacties op het Frans bewind. Terecht wijst deze bundel ook duidelijk op de per saldo positieve economische en bestuurlijke ontwikkeling in de bewuste periode. De bundel houdt zo ondanks alles iets kunstmatigs.

Het werk is zeer royaal geïllustreerd, met bekend, maar ook veel onbekend materiaal. Wel valt op dat de illustraties bijna steeds aan de tekst toegevoegde plaatjes zijn en niet zelf tot uitgangspunt van analyse worden genomen. Enigszins paradoxaal moet de bijdrage over het revolutionaire feest het als een van de weinige zelfs zonder illustraties stellen. Jammer tenslotte dat er bij een zo vorstelijk uitgegeven werk geen algemene literatuuropgave en geen register afkonden.

Willem Frijhoff

F. van Poppel, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg-20e eeuw* (Dissertatie Wageningen 1992, AAG Bijdragen XXXIII, NiDi rapport XXXI; 's-Gravenhage: Stichting Nederlands interdisciplinair demografisch instituut, Wageningen: Landbouwwuniversiteit, afdeling agrarische geschiedenis, 1992, 654 blz., f50,-, ISBN 90 70990 39 3).

Het kloeke proefschrift van Van Poppel is de vrucht van een jarenlange studie en verraadt de hand van een ervaren onderzoeker. Menig 'assistent in opleiding' zou één van de twee delen